

Toomas Hendrik Ilves

Vabariigi Presidendi ettekanne kultuurifoorumil 11. novembril Haapsalus

Kultuurist on alati keeruline kõneleda, sest termin „kultuur” on mitmetähenduslik, kattub kohati erinevate nähtustega, mis võimaldab nii eksitavat kui ka meelevaldset kasutust. Seda enam on meil vaja mõista, millest me kõneleme, kui me kõneleme kultuuri ja riigi, kultuuri ja võimu suhetest.

Kultuur kõige laiemas tähenduses kätkeb endas seda, mis kattub mõistega „tsivilisatsioon”, nagu näiteks käsitleb seda Samuel Huntington: tsivilisatsioon on tema ja paljude teiste järgi suurim inimeste kooslus allpool geneetilis-bioloogilist määratlust Homo sapiens.

Kui üks kultuur on piisavalt laiahaardeline, nagu näiteks see, mille Huntington on määratlenud läänekristluseks, võib seda nimetada tsivilisatsiooniks. Huntington ongi ette pannud, et on viis või kuus tsivilisatsiooni, kultuur oleks neist siis järgmine alaliik. Meil on näiteks inkade kultuur, Kunda kultuur, räägitakse Mesopotaamia kultuurist.

Kõigest saab juttu teha, ilma et peaksime rääkima konkreetselt keelest või rahvusest, sest me ei tea, mis keelt nad kõnelesid või kas selle oletatava keele kõnelejad olid ühest rahvusest või mitmest, nagu tänapäeval need, kes kasutavad suahiili keelt.

Kultuuri kui tsivilisatsiooni mõistest allpool saame rääkida juba saksa, prantsuse, itaalia või araabia kultuurist. Ka eesti kultuurist. Aga ikka selles laiemas tähenduses, mis meie puhul

kätkeb endas sauna ja regivärssi, nõuandvat siili, seitsetsada aastat orjaööd, sinimustvalget, Mulgi kuube, Muhu susse, puust õllekappa, sõnajalaõie ostimist jaaniöö, väidet „oleksime pidanud hakkama vastu”, koorilaulu ja laulvat revolutsiooni, hoiakut „tahan lennata, aga mitte eriti kõrgelt”; või et oleme usinad kasinad põhjamaalased ja kipume täitma saali tagantpoolt ette, mitte aga esimest reast tahapoole.

Ehk need on me tavad, uskumised ja müüdid, käitumisnormid, suhtumised ja suhtlemise stiil. Käitumisnormidest koorub välja veel üks tahk: kultuur vs. kultuuritus kui kombuskategooria. Uncultured, nekulturnõi, unkultiviert on matslus ehk ebakultuursus. Araablasele on oma jalatalla näitamine erakordselt solvav ja matslik. Meie kultuuris see nii ei ole ja me ei mõista, miks see araablasele ei sobi.

Meile märgivad ebakultuursust näiteks asjad, mis ei ole meie arusaama järgi „euroopalikud”: kätega söömine, rõhitsemine, kuigi viimane olevat näiteks hiina kultuuris kompliment. Ei tea, pole katsetanud. Kui mingi äpardus allasutuses viib ministri oma kohalt, ehk ta astub tagasi, nimetatakse seda tegu euroopalikuks, mis on minu meelest üks kummalisemaid arusaamu.

Kas praeguse aja Euroopa mured põhjustanud käitumismudel – laenamine rohkem, kui tagasi saame maksta; valetamine, et kriteeriume täita; nõuamine, et teised meie võlad andeks annaksid – on Euroopa uus käitumismudel? Kui on, siis selle kestlikkuses ma küll veendunud ei ole.

Ent kui Kultuurikoda kutsub kellegi kõnelema, siis kindlasti mitte üheski ülaltoodud tähenduses või teemal. Kultuur meie kultuuriruumis tähistab ikkagi kokkuleppe alusel arusaama millestki elitaarsest. „Kultuuritegelane”, see imelik sõna, on enda ja ka meedia silmis midagi õilsamat kui tavaline inimene, tema hinnangud ja arvamused sügavamad kui lihtsalt mõne arvaja – või jumal hoidku – poliitiku omad.

„Poliitik” seevastu võib sageli olla sõna, mis kätkeb endas a priori midagi labast, matslikku, harimatut, tundetut ehk siis see on nekulturnõi. Kuigi kohtame ka vastupidist suhtumist, et nn kultuuriinimene on elukaugelt õilishing, kes ei saa praktilistest või rahaasjadest aru ning muidki selliseid stereotüüpeid ettekujutusi. Või et ta on boheemlane. Epiteet, mida on ka mulle kohati omistatud, kuigi ma pole sellest kunagi aru saanud.

Igal juhul peetakse kultuuri – või vähemalt selles mõistes kultuuri – võimu vastandiks. Siin pole

midagi uut ega isegi eestilikku, kuigi ettekujutus võimust kui tuimast ja jõhkrutsevast vaimu väntavast härjast ehk laiemalt võimu ja vaimu vastandamisest evib meilgi pikka traditsiooni.

Pigem ulatub see Goethe noore Wertheri kannatusteni, mida hakkasid oma elus tegelikkuses välja elama Byron ja Shelley, De Quincey, hiljem Rimbaud ja Verlaine tänapäevani välja. Ma ei tea, kas mu ettekujutus on õige, aga meilgi on see vaba hinge traagilis-romantiline kuvand olemas, näiteks Kristjan Jaak Petersoni kujul.

Uus on niisugune tavakujutus kultuuritegelasest tõepoolest selles mõttes, et enne XVIII sajandi lõppu olid kultuur ja kultuuritegelased küll erinevad oma vaimses rollis, ent mitte enda võimule vastandamises. Pigem olid nad enne patroneerimise kombe väljasuremist võimuga tihedalt seotud.

Isiklikult, see tähendab mitteinstitutionaalselt, vaid lihtsalt Toomas Hendrik Ilvesena, on selline romantismist pärit vastandumine mind alati, vähemalt pärast teismeliseaastaid, häirinud. Mitte et ma kuidagi arvaksin, nagu peaks kunstnik selle sõna ja mõiste või nähtuse laiemas tähenduses olema kellegi hääletoru, valitsuse takkakiitja või käsilane. Selline lihtsustatud skeem ei kõlba samuti kuhugi.

Aga just opositsiooni rolli on Eesti kultuuriintelligents täitnud suure osa sellest ajast, kus me üldse saame eesti kultuurist rääkida. Ja veel üsnagi hiljuti, sageli suuri riske võttes, mida Eesti kultuuriintelligents tegi just 1980. aastail. „40 kirjas” ning loomeliitude ühispleenumil ütlesid just kunstnikud, kirjanikud ja heliloojad välja selle, mida enamus tundis, nad väljendasid neid kartusi ja nõudmisi, mida teised ei julgenud välja öelda. Võiks ju isegi öelda, et ilma 1988. aasta pleenumita võinuks Karl Vaino võimupäevad siin ka pikemaks osutada.

Aga mitte ainult siis ei viinud meie kunstnikud Eestit võimu trotsides pikkade sammudega edasi. Tänavu tähistame 150 aasta möödumist „Kalevipoja” ilmumisest eesti keeles. See ilmus Soomes, sest Eestis polnud see võimalik.

„Kalevipoja” ilmumine, lõpuks ka Eestis, muutis suuresti eestlase arusaama iseendast, tõestas, et ka selles maakeeles saab kirjandust luua. Ent juba veelgi varem, 1806. aastal, olid Balti parunid keelustanud Tartu Maarahva Nädalalehe, sest talupoegadel polnud vaja lugeda uudiseid välismaalt – võim adus selgelt, et kultuur võib olla võimule ohtlik.

Ma usun, et saame tänapäeval palju paremini aru kultuuritegijate rollist, kui mõistame, et eesti rahva loojad on valdava osa sellest ajast, mil oleme osanud oma keeles kirjutada ja lugeda, olnud opositsiooni rollis. Kahesajast aastast oleme nautinud vabadust neljakümnel. Kui võtta arvesse ka vaikimisajastu pehmet, aga ikka olemas olnud tsensuuri, siis kahaneb see veelgi lühemaks ajaks, umbes kolmekümne viieks aastaks.

Ehk teisisõnu – kui eesti kultuuril, eestlastel kui kultuurrahval – pruukides meie iseseisvusmanifestis kasutatud terminit, mis nii kenasti reedab meie ebakindluse selles küsimuses –, kui meil on nii lühike vabana elamise ja enese tundmise kogemus, siis pole ime, et otsingud kultuuri, kultuuritegelaste rolli leidmisel Eesti elus on olnud vaevalised.

See meenutab mulle Cavafy luuletust „Barbarite ootel”, kus impeeriumi rahvas saab lõpuks teada, et polegi mingeid barbareid tulekul, mispeale küsib endalt: mida me nüüd teeme? Nemat, see tähendab barbarid, olid ju meile mingisugune lahendus.

Milline siis peaks olema kultuuriinimeste suhe kultuurrahva perre kuuluva riigi võimudega? Kas olla ise Platoni vabariigi vaimlisest eliidist pärinevateks valitsejateks; kas olla opositsiooniliseks Kassandraks, kes räägib võimule tõtt (ehk liikumise Occupy Wall Street loosung „Talk truth to power”), nagu võim ise ei teaks, mis on see tõde.

Mis pehmemas vormis võiks olla siis Suure Prantsuse revolutsiooni terminit kasutades viies seisus, arvestades, et Edmund Burke'i kuulsa määratluse järgi on neljas seisus ajakirjandus. Või on kunstniku rolliks, nagu ütles Ezra Pound, olla rassi tundlad? Mulle tundub, taas isiklikult, et nõustun eelkõige selle viimase määratlusega: kultuuriinimesed tunnetavad asju ja nähtusi intuitsiivselt ja enne teisi.

Arvestades, et me oleme locke'iliku ühiskondliku kokkulepe alusel loonud Eesti riigi ja valinud demokraatia selleks viisiks, et meie, meie keel ja kultuur jääks ellu, siis peaks võimu ja vaimu vastandumine nagu võõrvõimu rõhumise ja vabaduse puudumise sajandeil, olema praegu täiesti ebaloomulik. Milleks me siis selle riigi lõime, kui mitte selleks, et võim lubaks meil ennast teostada inimestena, loojatena?

Aga ometi tundub hoopis loomulikumana vastandumine, just seesama vaimu võimupoolne grillil väntamine, mille Betti Alver sõnastas 1938. aastal protestina vaikiva ajastu vastu. Põhiküsimus minu jaoks on: kas see vastandumine on vajalik, loomulik ja edasiviiv osa kultuurist? Või on see aristoteleslik või norberteliaslik habitus, õpitud kalduvus, hoiak, lähenemine, mis pärineb romantismi algusest ja on säilinud romantilise ja dissidentliku hoiakuna kui vastumeede rõhumisele?

Mina sellele vastata ei oska, ometi tundub, et opositsioonilisus peaks mingil määral kohanema ka iseseisva demokraatliku riigi tingimuses. Sest opositsioonilisus iseenesest ei pruugi olla edasiviiv.

Vaid lihtsameelne või demagoog ütleks selle peale, et siin on mingi üleskutse mitte oponeerida või valitsust toetada. Pigem tahan ma öelda, et vabas Eestis, vabas Euroopas, kus keegi kultuuri ega kultuuritegelasi ei rõhu ega ahista, kus valitseb sõna ja muu väljendusvabadus ning kus valitsusele oponeerib täiejõuline opositsioon, on kultuur pigem ortogonaalne valitsusopositsiooni mõõtmega. Ei ole keegi rohkem ega vähem kultuurne siis, kui ta on valitsusega opositsioonis või hoopis toetab seda. Küsimus on siis, mille vastu siis olla ja kas vastuseis defineerib kultuursuse?

Sellega seoses meenus mulle esmalt Jacques Derrida ja Jürgen Habermasi ühine essee Iraagi sõja vastu. See oli muide idaeurooplaste suhtes küllalt patroneeriv ja üleolev. Nad kuulutasid seal uhkelt välja uue Euroopa välispoliitika sünni sellega, et üle Euroopa olid aset leidnud USA-vastased meeleavaldused. Mulle jäi täiesti arusaamatuks, kuidas saab mingi uus suur asi, saati siis uus välispoliitika, olla oma põhiolemuses millegi vastu.

Meile endile lähemal on opositsioonilisus opositsioonilisuse nimel viinud kurbade tagajärgedeni, mille selgemad näited meie intelligentsi seas on Johannes Vares-Barbarus ja Hans Kruus, kes ei suutnud eristada Pätsu-vastasust ja riigivastasust ning aitasid oma riiki hävitada.

Näiteks Heiti Talvik oskas seda väga hästi eristada ja see omakorda osutus talle saatuslikuks. Tunnistades oma vastuseisu Pätsule, ei olnud ta valmis tunnistama vastuseisu Eesti Vabariigile, mille nimel oli noorena sõdinud.

Kui esindan siin taas isiklikku seisukohta, siis mina, nagu arvata võib, ei näe midagi eriti õilsat

opositsioonis, mis viib riigi ja demokraatliku korra hävitamiseni. Pigem näen kultuuri just demokraatliku vabariigi suurima väljendusena. Ja seda just siis, kui see looming, mida nimetame kultuuriks kõige kitsamas tähenduses, muutub kultuuriks kõige laiemas tähenduses.

Ehk siis selleks, mis on meile niisama omane kui Mulgi kuub ja hapukapsad. Sest see teeb meid kõiki tugevamaks ja vastupidavamaks, ka rõõmsamaks. Ja see võib meid ka kaitsta, millest sain aru saades osa hoopis teisest kultuuriajaloost.

1993. aastal, teenides Washingtonis Eesti suursaadikuna, kutsuti mind Iisraeli riigi taastamise 45. aastapäeva tähistamisele. Iseenest huvitav asi, sest ka meie räägime oma riigi taastamisest või taasiseseisvumisest, kui kasutada laiemalt levinud, aga minu meelest mitte kõige õnnestumat terminit.

Huvitav oli see, et selle kontseptsiooni järgi taastati Iisraeli riik pärast kahte tuhandet aastat. Ilmselt oli tegemist palju tõsisema väljakutse ja raskema ettevõtmisega kui meil. Ent küsimus, mis mind enim huvitas, oli: mida pidid juudid tegema, et olla võimelised oma riiki taastama pärast nii pikka ajavahemikku?

Küsisin ühelt tuttavalt juudi professorilt, mis on juutide kestmise saladus. Ta seletas lühidalt nõnda: kui Rooma okupatsioon hakkas võtma aina jõhkramaid vorme ja inimesed hakkasid välja rändama, et oma elu ja peret päästa, mõisteti, et on vaja kinnistada oma usku ja kultuuri. Arutati pikalt, millised tekstid on väärt säilitamist, millised mitte, mille kaudu jõuti konsensussele, millised raamatud peaksid toorasse ehk juudi piiblistse kuuluma, millised mitte (ja ma ei tahaks siin tuua paralleele meie raamatukogude finantseerimisega).

Ja siis, kui juudid hakkasid laiali minema, moodustades nähtuse, mida nimetatakse diasporaaks (võetud Moosese raamatu kreeka keelsest tõlkest), võtsid nad selle raamatu kaasa. See oli nende kultuuri põhitekst, mida kõik pidid õppima lugema. Ning selle kaudu hoidsid nad oma keelt ja tavasid elus, kuni oma riigi uuesti löid, või siis nende enda sõnul – taastasid. Koos oma ajaloolise keelega.

See on loomulikult lihtsustatud kokkuvõte ja loomulikult jätab välja usu kui ühe kõige tugevama järjepidevust soosiva nähtuse, ent näitab siiski, kui oluline on kultuur.

Mind paeluski selles loos just see, et rahva päästis assimilleerumisest just nimelt looming. Mitte asjad, kaasa võetud esemelised reliikviad, millest pole midagi järel. Päästis looming – ja et see looming oli raamat.

Seetõttu pole ka juhuslik, et oma maast eemale aetud või siit läinud eestlased on üritanud oma eestlust ja eestlane olemist kaitsta kultuuri kaudu. Ja mitte ainult pärast sõda Rootsis, kus kaua aega ületas ilukirjanduse avaldamine kaugelt Eesti NSVs sel ajal ilmunu, vaid ka tänapäeval, kus uusimad kogukonnad, näiteks meie Brüsselis üsna suureks kasvanud kogukond, on loonud mitu koori ja rahvatantsurühma. Mu meelest on selles meile midagi täiesti igiomast, et enne kõike muud tulevad tants ja laul.

Ent me ei pea midagi konserveerima ja säilitama nagu diasporaad ega muretsema rõhumise pärast nagu Nõukogude okupatsiooni aastail. Me oleme vabad ja siin kodus. Mina näen enda ees kultuurisfääris kaht suurt väljakutset, millele olen proovinud tasapisi kaasa aidata oma tekstide ja tegevusega.

Üks on keele uuendamine. Ehkki meil pole olukord nii raske kui juutidel, kes pidid ajakohastama 2000 aastat vana keelt, ega isegi nii raske kui iirlastel iiri keelega või Pühal Toolil uusi ladinakeelseid termineid luues tähistamiseks nähtusi või mõisteid, mis kiiresti arenevas maailmas kasutusele on võetud. Aga meilgi tuleb sedasama teha. Või siis leppida, et me lihtsalt hakkame kasutama võõrsõnu.

Johannes Aavik ja Johannes Voldemar Veski tegid suure osa sellest tööst eelmisel sajandil ära, muutes talupojakeele kaasaegseks. Tänapäeval tuleb seda tööd paraku edasi teha, muidu upume kõikvõimalike võõrlaenude alla.

Vanasti, s.t alles kümme aastat tagasi, käisid jutud üle meie peade. Ka siis, kui need meid puudutasid. Aastal 2011 oleme NATOs, Euroopa Liidus, eurogrupis ja veel paljudes kohtades, kus, kuigi me ei väsi iseennast pisendamast, ei käi ükski jutt üle meie pea. Me oleme aktiivselt kõiges sees.

Aga kui me seal räägime, ja räägime kaasa, peame olema võimelised rääkima nendest asjadest

ka oma rahvale. Kui me kasutame vaid ingliskeelseid termineid seletamaks oma rahvale, mida me teeme eesti asja ajades ja seda kaitstes, siis jäävad need olulised teemad eestlastele endile kaugeks ja arusaamatuks.

Ma ei usu, et see tuleb meile kasuks. Pealegi, kui me ise end kätte võtame ja tegeleme oma keelega, ei pea me enam kuulama seda tüütuseni trafaretset juttu, et „vanasti meid venestati, nüüd kannatame inglise keele ja kultuuri pealetungi all”. Säärane tegevusetu virisemine ei vii eesti keelt ega kultuuri edasi, see ei vii õieti kuhugi. Keele pidev uuendamine on meie kõigi, mitte kitsalt presidendi asi.

Teine isiklikum väljakutse, millega kaasatulemine pole mulle üldsegi vastumeelt, on eesti kultuuri paigutamine sellesse laiemasse Euroopa kultuuri ja mõttemaailma, millest pärineb ja millel põhineb meie vabadus ja demokraatia, ehk maailma ja Eesti seletamine just selle laiema tsivilisatsiooni kaudu, mille osa me oleme. Suur osa nendest tekstidest, millest ma räägin, pärineb küll ajast, mil me ise nendest midagi ei teadnud.

Mulle on olnud suureks abiks selle varem hägusa, ent nüüd selgemaks saanud aimduse mõistmisel prantsuse kultuuriajaloolane Remy Brague, kes on vaheldumisi õpetanud Harvardis, Sorbonne'is ja Müncheni ülikoolis.

Brague'i suur tähelepanek raamatus „Rooma tee”, inglise keeles Ekstsentriline kultuur (ekstsentriline on siin tähenduses väljapoole), on, et Euroopa ja ka Ameerika on teisendavad kultuurid. Sellega tahab ta öelda, et rooma kultuurist alates on Euroopa kultuur olnud valmis erinevalt kõikidest teistest varasematest kultuuridest tunnustama, võtma üle ja teisendama varasemaid kultuure ning et sellel valmisolekul põhinebki Euroopa kultuuri 2000aastane edu.

Teisisõnu, roomlased tunnistasid, et kreeka ja ka osaliselt juudi kultuur tasusid kopeerimist, ülevõtmist ja omakstegemist. Varasemad kultuurid nagu kreeka, egiptuse või siis hiina kultuur, olid veendunud oma üleolekus, üleolevalt keeldudes teistelt midagi laenamast. Selle selgeim näide on vanakreeka sõna barbar, mis tähistas inimest, kes kreeka keelt ei osanud.

Roomlastel puudus selline upsakus. Nad laenasid kreeklastelt, võtsid nagu Lucretius ja Ovidius, kreeklaste eeskujuks, paleusteks ning tegid neist rooma kultuuri osa. See tegi rooma kultuuri kestlikumaks, mitmekesisemaks ja tugevamaks, ent ometi jäi see ikka ladinakeelseks.

Teised kultuurid keeldusid õppimast ja jooksid tühjaks. Aga roomlased oma laenamisega hoopis rikastasid seda, mida me tänapäeval nimetame klassikaliseks kultuuriks. Ometi muutus ka rooma kultuur pärast ristiusu ülevõtmist samuti kõige teistsuguse suhtes sallimatuks, tõrjuti seda, mis ei olnud kristlik, ning oldi seetõttu sallimatu ka omaenda varasema kultuuri vastu. Tulemuseks oli mandumine.

Euroopa taassünd, renessanss, seisneski selles, et pärast ligi tuhat aastat eitamist hakkasid eurooplased uuesti avastama oma eelkäijate klassikat, Platonit ja Aristotelest, ning seejärel juba Vergiliust ja Lucretiust ja paljutki muud, mis inspireeris kirjanduses Dantet, Petrarcat ja kunstis näiteks Botticellit.

Irooniaks võiks pidada, muide, et tänapäeval üheks sallimatumaks peetud, islami-araabia kultuur seisis mäekõrguselt üle keskaja Euroopa kultuuri ja just needsamad autorid nagu Aristoteles ja Platon, keda tänapäevased islamistlikud fundamentalistid põlgavad uskmatuteks, tulid Euroopa kultuuri tagasi arabiakeelsete tõlgete kaudu.

Mu enda katse läbi aastate on olnud tõlgendada meie riiki ja tema elu võimalikult euroopaliku kultuuripärandi kaudu. Mitte viimaste moeautorite abil, sest me ei tea, kas tänane juba pisut hapuks läinud Derrida kannatab sama saatust kui 60 aastat tagasi ülipopulaarne Freud. Aga me teame, et Thukydides, samuti John Locke või John Stuart Mill on jätkuvalt aktuaalsed.

Kui tulla nüüd tagasi me endi, eesti kultuuri juurde, siis ma muretsen vahel teatud proteksionismi pärast. Tõsi, me kõik oleme valmis viimase sotsioloogilise või muu teooria kaudu tõlgendama oma ümbrust, aga mulle tundub, et just kultuuris oleme nii veendunud oma sui generis staatuses, et mõtleme vaid, kuidas seda väljapoole eksponeerida.

Aga võib-olla võiks küsida hoopis: miks Arvo Pärdi muusikat nii laialt üle maailma armastatakse? Mina usun, et Pärt teeb just seda, mida tegid roomlased – et ta loob just Euroopa muusika keeles midagi originaalset, mida mõistavad kõik, kes üldse Euroopa muusikakeelt mõistavad.

Nagu Jaan Kross, kes ehk tegi rohkem kui ükski teine kirjanik, et paigutada eestlast Euroopa

kultuuri sisse, nagu teevad seda tänapäeval, kui võtta kaks lemmiknäidet, Tiit Aleksejev ja Tõnu Õnnepalu. Kõik kolm, olles jäänud eestlasteks, on jäänud ka eurooplasteks. Gustav Suitsu üleskutse on täidetud.

Ma ise tahan käsitada meie kultuuri ja kultuurilugu lääne traditsiooni osana, mille kaanonisse kuuluvad nii kahe tuhande aasta vanused kreeka-rooma kui ka judeokristlikud Euroopa laiemad alustekstid, ent ka meile palju lähemad renessansi ja valgustusaja ideed. Nendest pikkadest lõimelõngadest kasvavadki välja meie arusaamad õigusest ja õiglusest, vabadusest ja kohustustest. Meie kultuur, selle kaitsmine ja meie iseolemise ideed tulenevadki just sellest kultuurist, sellest pikast tsivilisatsiooni traditsioonist, mitte millestki muust.

Eesti kultuur ammutab loomulikult lisa oma soome-ugri lätetest, oma regivärsist ja lauludest. Ja panustab traditsioonidesse, sellesse lõimetisse Veljo Tormise, Uku Masingu, Betti Alveri, Jaan Krossi, Arvo Pärdi ja paljude teiste loominguliste suurkujude teoste näol.

Seda traditsiooni mõistmata võime küll oma kultuuri nautida, ent seda mitte täies ulatuses mõista, koos sellega ka mitte mõista iseennast ja miks me sellised oleme. Ent veelgi enam, ma usun väga sügavalt, et me enda panust tuleks sellesse lääne traditsiooni – ka meie üleelamiste tõttu eriti XX sajandil – veelgi tihedamalt põimida, et rikastada meie laiemat Euroopa kultuuri.

Ma ei taha sellega öelda, et see on asi, millega teised peaksid tegelema, kuid selline on minu arusaam, millega on paslik tegelda just ühel sellisel inimesel, kes ühtaegu nii väntab, aga ka ise selles vardas praeb.

Artikkel ajalehe Sirp [veebilehel](#) .